

Halep-Antakya Depremi (1822) Üzerine Yazılmış Bir Zelzele Destanı¹

Soner ATALAN

Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, soneratalan@marmara.edu.tr

ORC-ID: 0000-0002-8950-1498

Geliş Tarihi/Received:

18.11.2024

Kabul Tarihi/Accepted:

23.12.2024

e-Yayım/e-Printed:

28.12.2024

ÖZ

Bu makalede, 1822 yılının Ağustos ayında Antakya ve Halep illerini etkileyen deprem üzerine Ermeni harfleri ile yazılan "Desdan Zerzele Üzerine" başlıklı bir *Zelzele Destanı* tanıtılmış, konusu, alfabesi ve ağız özellikleri bakımından incelenmiştir. Destan metninin de içinde bulunduğu elyazması, İstanbul Ermeni Patrikhanesi koleksiyonunda MS 4 katalog numarasıyla muhafaza edilmektedir. Esere, Amerika Birleşik Devletleri Minesota Eyaleti Collegeville şehrinde bulunan Hill Museum Elyazması Dijital Kütüphanesi üzerinden ulaşılmıştır. Yazma eserde Ermenice düzyazı ve şiirler yanında Ermeni harfleriyle yazılmış Türkçe şiirler de bulunmaktadır. Bu şiirlerden biri de *Zelzele Destanı*'dır.

11'li hece ölçüsü ile yazılan ve 21 dörtlükten oluşan destan metninin her kıtasının son sözcüğü "zerzele"dir. Metnin son iki kıtasında ebced hesabıyla depremin tarihi yıl ay ve gün şeklinde düşülmüştür. 13 Ağustos 1822 tarihinde gerçekleşen depremde, Halep ve Antakya şehirlerinin nasıl etkilendiği anlatılmaktadır. Destan, söz konusu depremin ardından yazıldığı için 1822'den sonraki döneme ait bir metindir. Bu dönem Türk dil tarihi içinde kronolojik olarak Osmanlı Türkçesi dönemine denk gelse de eserin yazıldığı dil özellikleri incelendiğinde eserin standart dilin dışında ve ağız özellikleri gösteren bir edebî dil ile yazıldığı görülmektedir. Bu çalışma ile bilim dünyasına tanıtılan ve Latin harflerine aktarılan destan metni aracılığıyla, Ermeni harfli Türkçe metinler üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zelzele Destanı, Ermeni Harfli Türkçe, Zahidî, Deprem, Afet.

¹ Bu makale, 23-25 Ekim 2024 tarihlerinde gerçekleşen II. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Türk Kültürü Sempozyumunda tarafımda sunulan "1822 Tarihli Büyük Halep-Antakya Depremi Üzerine Yazılmış Ermeni Harfli Türkçe Bir Zelzele Destanı" başlıklı sözlü bildirin yeniden düzenlenerek yayıma hazırlanmış halidir.

A *Zelzele* Epic Written on the Aleppo-Antakya Earthquake (1822)

ABSTRACT

In this article, an examination is made of the 'Desdan Zerzele Üzerine' (Epic on the Earthquake), written in Armenian letters, which was composed about the earthquake that affected the provinces of Antakya and Aleppo in August 1822. The manuscript containing the epic is preserved in the collection of the Armenian Patriarchate of Istanbul under catalog number MS 4. The work was accessed through the Hill Museum and Manuscript Digital Library in Collegeville, Minnesota, United States. In addition to Armenian prose and poetry, the manuscript also contains various Turkish poems written in Armenian script. One of these poems is the Earthquake Epic.

The epic, written in 11-syllable meter and consisting of 21 stanzas, has the word "zerzele" (earthquake) at the end of each stanza. In the last two stanzas, the date of the earthquake is recorded through the use of the abjad (numerical) system, specifying the year, month, and day. The earthquake, which occurred on August 13, 1822, is described in terms of how it affected the cities of Aleppo and Antakya.

Keywords: Earthquake Epic, Turkish with Armenian letters, Zahidî, Earthquake, Disaster

Giriş

Toplum hafızasında derin izler bırakan savaş, kahramanlık, yaratılış, afet ve felaketler hakkındaki manzum anlatılara destan denmektedir. Aynı zamanda, halk edebiyatının bir kolu olan âşık tarzı şiir geleneğinde âşık, saz şairi ve halk ozanı olarak adlandırılan kişiler tarafından yaratılan ve icra edilen bir nazım şeklinin de adı olmuştur (Yetiş 1994, 202-205).

Âşık tarzı şiir geleneğinde toplumun başından geçen olaylar aktarılırken destan türü sıklıkla kullanılmıştır. Türk halk edebiyatı bünyesinde, aşıklık geleneğinin geliştiği sosyal yaşam çevreleri dikkate alındığında aşıkların deprem, salgın hastalık, kıtlık, yangın ve savaş gibi durumları işlemeleri son derece olağandır. Çünkü aşıklar, halkın yaşadıkları olaylara bizzat tanık olabilen, halkın bir parçası olarak bu olaylara maruz kalabilen ve bu olayların anlatımını sanat icrasına dahil edebilen kişilerdir. (Özdemir 2023, 230-231).

Bu çalışmaya kaynaklık eden metnin ana temasını oluşturan deprem hakkında aşıklık geleneği içinde aşağıdaki paragraflarda belirtilen destan metinleri oluşturulmuştur. Meydana gelen yıkıcı depremler üzerine oluşan bu destanlara “Zelzele Destanı”, “Dastan-ı Zelzele”, “Deprem Destanı” gibi başlıklar verilmiştir.

Cafer Özdemir, makalesinde (2023, 230-255) Osmanlı döneminden itibaren Türkiye’de meydana gelen depremler üzerine yazılan destanları incelemiştir. Özdemir’in makalesinde 1766 İstanbul, 1893 Erzurum Tortum, 1894 İstanbul, 1939 Erzincan, 1943 Tosya Ladik Depremi ve 1992 Erzincan Depremi üzerine çeşitli destanlar tanıtılmıştır (Özdemir 2023, 230-255). Özdemir’in makalesinde, 1766 yılında gerçekleşen İstanbul depremi üzerine Aşık Petre tarafından “Destan-ı İstanbul Üzre” başlıklı şiir ve Aşık Minas Ceryanoğlu’na ait “Destan İsdambol Üzere” başlıklı şiir; 1893 yılında Erzurum Tortum’da gerçekleşen deprem üzerine Aşık Sümmânî’ye ait “Deprem Destanı” başlıklı şiir; 1894 yılında yine İstanbul’da gerçekleşen deprem üzerine Aşık Halit’e ait şiir; 1939 yılında Erzincan’da meydana gelen ve büyük bir yıkıma sebep olan deprem üzerine Tokatlı bir aşığa ait “Destân-ı Zelzele” başlıklı bir şiir ve Sivaslı Aşık Talibî’ye ait şiirden bahsedilmiştir. (Özdemir 2023, 230-255). Çalışmada bahsi geçen ve 1939 Erzincan depremi üzerine yazılan şiirlerden biri de Aşık Veysel’e ait olan ve beş kıtadan oluşan şiirdir. Bundan başka, 1943 yılında Kastamonu ve Samsun’u etkileyen Tosya-Ladik depremi olarak anılan deprem üzerine İhsan Ozanoğlu tarafından “Büyük Zelzele Destanı” başlıklı, 1992 Erzincan depremi üzerine Aşık Şeref Taşlıova tarafından “Dediler” başlıklı şiirler kaleme alındığı da bu makalede aktarılmıştır (Özdemir 2023, 230-255).

Aşık şiirleri dışında klasik edebiyatta da depremler ve bıraktıkları yıkım üzerine şiirler yazıldığı görülmektedir. 1139 yılında gerçekleşen büyük Gence depremi üzerine Nizamî Gencevî tarafından yazılan *İskendernâme* adlı Farsça eserin içinde 19 beyitten oluşan bir şiir yer almaktadır (Nizami Gencevi 2004, 33-34). Nizamî’nin hakkında şiir yazdığı deprem ve bu depremin etkileri *Alban Salnâmesi*’nde de kayıtlara geçmiştir (Mxitar Qoş 2006, 390).

Özdemir’in çalışmasında yer almayan ve ilk defa tarafımızca tanıtılıp konusu, alfabeti ve fonetik özellikleri bakımından incelenecek olan Zelzele Destanı’ı 13 Ağustos 1822 tarihinde

gerçekleşen büyük Antakya-Halep depremi üzerine yazılmış bir destandır. Destan'a geçmeden önce destana konu olan deprem hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

1. 13 Ağustos 1822 Tarihli Antakya- Halep Depremi

1822 yılında, Ölü Deniz Fayı ile Doğu Anadolu Fayı'nın kesişme noktasında bulunan Antakya, Halep, Antep gibi kentlerde yıkım ve ölümlere sebep olan büyük bir deprem meydana gelmiştir. Bu deprem hakkında Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve Avusturya kayıtlarında yer alan bilgileri, takvim ve saat sistemlerindeki farklılıkları dikkate alarak ve karşılaştırmalı olarak inceleyen Ümit Ekin, depremin 13 Ağustos 1822 tarihinde 22.00-22.30 saatleri arasında meydana geldiğini tespit etmiştir (Ekin 2007; 35-36).

Osmanlı Devleti'nin önemli ve kalabalık yerleşim yerlerinden biri olan Halep aynı zamanda ticari ve diplomatik hareketliliğin de önemli merkezlerinden biridir. Halep, Antakya ve Antep gibi şehirlerdeki yöneticilerin başkent İstanbul'a göndermiş olduğu yazılardan ve bölgedeki İngiltere ve Fransa konsolosluklarının rapor ve mektuplarından hareketle depremde yaklaşık 20.000 kişinin hayatını kaybettiği düşünülmektedir (BOA, HH, nr. 37098-A; Ekin 2007; 37).

Depremde Halep şehrindeki evlerin dörtte üçü ile pek çok medrese, çarşı, cami, han, hamam ve köprü de yıkılmıştır. Halep Kalesi de zarar görmüş ve çevresindeki duvarlar yıkılmıştır (Ekin 2007; 39-40). Doğu Anadolu Fay hattı üzerindeki Antep ve Antakya şehirleri de depremden olumsuz etkilenmiştir. Antep şehrinin dizdarı, serdarı, mütesellimi ve eski miralayının imzalarıyla İstanbul'a gönderilen belgelerde şehirdekilerin ödemekle yükümlü oldukları vergilerin ertelenmesi talep edilmiştir. Belgelere göre Antep'te de birçok medrese, mescit, cami, minare ve ev yıkılmış; çok sayıda insan ve hayvan hayatını kaybetmiş veya yaralanmıştır. Yıkılmayan evler de hasar aldığı için insanlar şehrin dışındaki açık arazilerde çadırlarda kalmaya başlamıştır. Antakya'da da kent merkezinde çok sayıda evin tamamen yıkıldığı veya hasar aldığı kayıtlara geçmiştir. (Cemil Cahit Güzelbey-Hulusi Yetkin 1970, 121-122; Ekin 2007, 41). Deprem bölgesinde olumsuz yaşam koşulları sebebiyle kolera, veba ve ophthalmia adı verilen bir tür göz iltihabı hastalığı kendini göstermiştir (Ekin 2007, 45).

2. Ermeni Harfli Türkçe *Zelzele Destanı*

Ermeni harfleri ile yazılan "Desdan-ı Zerzele Üzerine" başlıklı destanın da içinde bulunduğu elyazması, İstanbul Ermeni Patrikhanesi koleksiyonunda MS 4 katalog numarasıyla muhafaza edilmektedir. Esere, Amerika Birleşik Devletleri Minesota Eyaleti Collegeville şehrinde bulunan Hill Museum Elyazması Dijital Kütüphanesi üzerinden ulaşılmıştır.² Yazma eserde Ermenice düzyazı ve şiirler yanında Ermeni harfleriyle yazılmış Türkçe şiirler de bulunmaktadır. Bu şiirlerden biri de *Zelzele Destanı*'dır.

84 varaktan oluşan yazma eserin ilk 54 varağında Ermenice metinler, 55a-80b numaralı varakları arasında tarafımızca Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış 4 destan ve 2 dua tespit edilmiştir. Türkçe ilk metin "Bu desdanı Sp. Garabed Vankının Vekili Düzdü Evereg Nam

² Elyazması metnin erişim adresi:

https://www.vhmm.org/readingRoom?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR2XWHbNKCPA_EzxcRrdJ6DqH1R1nbiZ6PgqLN19y65_xNgXF-pCXsjX7o_aem_ydaO7siwYzyJ4cMXXrPriw

Şehrinin Üzerine" başlıklı 47 kıtadan oluşan ve 11'li hece ölçüsüyle yazılmış bir destandır. Metnin son iki kıtasında bu destanı söyleyenin isminin Manuel olduğu belirtilmiştir (58b/20-28).

Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış ikinci şiir, 114 kıtadan oluşan yine 11'li hece ölçüsüyle yazılmış "demişler" redifli Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış bir destandır. Bu destanın son kıtasında yazılana göre destanın sahibinin adı Musa'dır (69a/7).

Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış üçüncü şiir, "Desdan Sis Gatagigosun" başlıklı 25 kıtadan oluşan 11'li hece ölçüsüyle ve Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış bir destandır. Bu destan bugünkü Adana ilinin Kozan ilçesinde bulunan Gregoryan Sis Kilisesi Gatagigosluğu makamında bulunan Gregor Gatagigos hakkında yazılmıştır. Bu destanın son kıtasında "Zahidî" mahlası yer almaktadır (71b/22). Aynı mahlas, bir sonraki şiir olan *Zelzele Destanı*'nın son kıtasında da yazılmıştır (73b/10). Bu şiir de *Zelzele Destanı*'nın sahibi olan Zahidî mahlaslı kişiye aittir.

Ermeni harfleriyle Türkçe yazılmış son şiir, 72a-73b numaralı varaklar arasında yer alan 21 kıtadan oluşan ve 11'li hece ölçüsü ile yazılmış "Desdan Zerzele Üzerine" başlıklı *Zelzele Destanı*'dır.

Destan axbx, cccx, dddx, ... kafiye şemasıyla oluşturulmuştur. Destanın her kıtasının son sözcüğü "zerzele"dir. Her kıtasının sonunda tekrarlanan bu zerzele sözcüğüyle metnin ana konusu da sürekli vurgulanmıştır.

Destanın her kıtasının son dizesindeki sözcüklerden biri, bir sonraki kıtanın ilk dizesinde tekrarlanmak suretiyle iade (geri çevirme) söz sanatı uygulanmıştır.

...

Desdan edelim de hep olan işi
Dökelim dideden kan ile yaşı
Titretti bütün dağ ile daşı
*Eyledi şitdedin **beyan** zerzele*

***Beyanda** sarsıtdı bütün türabı*
Çok diyarlar oldu bütün herabi
Seyr eyle sen menşur şehir Haleb'i
*Eyledi binasın **veran** zerzele*

***Veran** oldu menşur Antakya şehir*
Sarsıldı hep cemi ummanı nehir
Yerişdi şitdedi hep küllü dehir
*Temeli ol **Arabisdan** zerzele*

***Arabistan** elleri ibret-i nasi*
Varısa içinde ol hep asi
Gayetile onlara çekdirdi yası

Eyledi yerile yeksan zerzele (72a/7-22)

...

2.1. Destanın Konusu

Destanda Antakya ve Halep şehirlerinde evlerin, kalelerin yıkıldığı ve birçok insanın hayatını kaybettiği anlatılmıştır. Arabistan temelli bu depremde birçok diyarın harap olduğu, deniz ve nehirlerin de etkilendiği söylenmiştir.

Beyanda sarsıtdı bütün türabı

Çok diyarlar oldu bütün herabi

*Seyr eyle sen menşur şehir **Haleb**'i*

Eyledi binasın veran zerzele (72a/11-14)

*Veran oldu menşur **Antakya** şehir*

Sarsıldı hep cemi ummanı nehir

Yerişdi şitdedi hep küllü dehir

*Temeli ol **Arabisdan** zerzele (72a/15-18)*

***Arabistan** elleri ibreti nası*

Varısa içinde ol hep asi

Gayetile onlara çekdirdi yası

Eyledi yerile yeksan zerzele (72a/19-22)

Destanda, deprem gibi bir doğal afetin Tanrı tarafından bir ceza veya uyarı olarak gönderildiği inancı ve kabulü karşımıza çıkmaktadır. Metinde Tanrı'nın böyle bir felaketi insanlara gönderme sebebi olarak farklı kıtalarda; yalan söylemek, asilik yapmak, fasıklık yapmak, zina yapmak, ticarete ölçüde ve terazide hile yapmak, haram yemek gibi sebepler gösterilmiştir.

*Varısa içinde ol hep **asi***

Gayetile onlara çekdirdi yası (72a/20-21)

*Talan olur bu dünyadan **herami***

Eksik dutman sakkın okka diremi (72b/1-2)

Cihan sarsıldı dersin ya neden

*Öyle böyle başlıcası **zinadan (72b/9-10)***

Ayan hışm eyledi barek Halebi

Etdigimiz bütün fıskın ezabı

Söylemeyin dağı yalan kezzabi

Af olur inşallah ğalan zerzele (72b/21-24)

2.2. Destanın Şairi ve Tarihlendirilmesi

Metnin son iki kıtasında ebced hesabıyla depremin tarihi yıl ay ve gün olarak düşülmüştür. Miladî takvime göre 13 Ağustos 1822 tarihinin düşüldüğü deprem destanının son kıtasında bu destanı söyleyenin mahlası **Zahidî** olarak verilmiştir. Zahidî hakkında herhangi bir kaynakta bir bilgiye rastlanmamıştır. Yazmada yer alan *Zelzele Destanı* ve ondan bir önceki şiir olan *Desdan Sis Gatagigosun* başlıklı şiirin sahibi olan *Zahidî* hakkında sadece bu metinlerden hareketle bilgi sahibi olmak mümkündür. *Desdan Sis Gatagigosun* başlıklı şiirin Adana Gregoryan Sis Kilisesi Gatagigosluğu makamında bulunan Gregor Gatagigos hakkında yazılması, *Zelzele Destanı*'nın Halep-Antakya depremi üzerine olması şairin Adana veya civarındaki şehirlerden birinde yaşadığına işaret etmektedir.

Fiğan edib herkeş durdu namaza

Olmadı insana bir zerre kaza

Sene bir ğayın ra bir lem ze

Bulur ol tariki sayan zerzele

Sayın bu hesabı ebced derinde

***Zahidî** söyledi yerli yerinde*

Evvela Ağısdos ayın birinde

Göndürdü dünyaya sübhan zerzele (73b/5-12)

2.3. Destanın Yazım Özellikleri

Metnin yazımında kullanılan alfabe Ermeni alfabesidir. Bu alfabe Ermenicenin Doğu Ermenicesi ve Batı Ermenicesi olarak iki lehçesinin yazımında kullanmıştır. Ermenice dışında, Kıpçak Türkçesi ve Oğuz Türkçesinin yazımında da kullanılmıştır. Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılan Ermeni alfabesi, Batı Ermenicesi metinlerinde kullanılan alfabe; Oğuz Türkçesinin yazımında kullanılan ise Doğu Ermenicesi metinlerinde kullanılan alfabedir (Atalan 2023, 451).

Âşıklık geleneğinin gelişim süreçleri boyunca, Oğuz edebî diliyle verilen metinler içerisinde Arap harfleriyle yazıya geçirilmiş olanların yanında Ermeni alfabesiyle yazıya geçirilmiş Tarihî Azerbaycan Türkçesi metinleri ve Osmanlı Türkçesi (Hamarat Yardımcı 2023, 2828-2886) metinleri ile Yunan (Grek) alfabesiyle yazıya geçirilmiş Karamanlı Türkçesi metinleri (Koç Giannopoulos 2021, 485-496) de bulunmaktadır. Bu metinlerin üretildiği çevreler Hristiyanlığın Ortodoksluk ve Gregoryanlık mezhebinin benimsendiği kültür çevreleridir.

Zelzele Destanı'nın yazımında kullanılan alfabe listesi aşağıdaki gibidir.

Ա ա	A a, E, e	Լ լ	L l	Չ չ	Ç ç
Բ բ	B b	Խ խ	Ĥ ĥ	Ր ռ	R r
Գ գ	K k	Կ կ	G g	Ս ս	S s
Դ դ	d d	Հ հ	H h	Վ վ	V v
Ե ե	Y y	Ղ ղ	Ġ ġ	Տ տ	D d
Զ զ	Z z	Ճ ճ	C c	Ր ռ	R r
Է է	E e	Մ մ	M m	Ն ն	U u, Ü ü
Ը ը	I ı	Յ յ	Y y	Փ փ	P p
Թ թ	T t	Ն ն	N n	Օ օ	O o, Ö ö
Ժ ժ	J j	Շ շ	Ş ş	Ֆ ֆ	F f
Ի ի	İ i	Ո ո	O, o	Իւ	Yu, Yü

2.4. Destanın Ağız Özellikleri

Destanda kullanılan dil, destanın yazıldığı tarih ve coğrafya da göz önünde bulundurulduğunda Türk dilinin tarihî dönemleri içerisinde Oğuz Türkçesinin Osmanlı Türkçesi evresine denk gelmektedir. Metin aşıklık geleneği içerisinde oluşmuş bir metin olduğu için dili de bu edebî çevrenin özelliklerini göstermektedir. Sade, anlaşılır bir dile sahip olan destan metninde, aşağıda örnekleri verilen sözcüklerin yazımında konuşma ve söyleyiş özelliklerinin etkili olduğu da tespit edilebilmektedir.

/l/ > /r/ değişimi

Metinde konuşma dili özelliklerinin yazıya girmesiyle ilgili dikkat çeken ilk sözcük destana adını da veren *zerzele* sözcüğüdür. *Zerzele*, Arapça kökenli olan ve deprem, sarsıntı anlamlarına gelmektedir (Parlatır 2006, 1863). *Zelzele* sözcüğünün ilk hecesindeki /l/ sesi /r/ sesine dönüşerek metinde *zerzele* olarak kullanılmıştır. Akıcı sözcükler arasındaki bir değişim olan bu ses olayı söyleyiş kolaylığı olması sebebiyle ve sözcükteki /z/ seslerinin de etkisiyle gerçekleşmiştir (Küçük 2013, 54).

zelzele > zerzele sözcüğünde bulunan /l/ > /r/ ses değişiminin tespit edildiği Anadolu ağızlarından örnekler şöyledir:

zelzele > zerzele : Ankara İli Ağızları (Akca 2012, 91-92), Karabük ve Yöresi Ağızları (Erdem, Dağdelen 2012, 102/159).

belki > berki: Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları (Yıldırım 2006, C2, 10)

bilfiil > birfiil: Karabük ve Yöresi Ağızları (Erdem, Dağdelen 2012, 225, 254), Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları (Erdem, Kirik 2011, 12, 51)

birader > bilader: Çorum Aybastı Ağzı (Aydın 2002, 20, 23), Edirne İli Ağızları (Kalay 1998, 17)

kalabalık > karabalık: Şanlıurfa-Siverek Merkez Ağzı (Çelik, Boz 2009, 18, 75)

mesele > mesere: Karabük ve Yöresi Ağızları (Erdem, Dağdelen 2012, 74)

/t/ > /d/ tonlulaşması

Metinde *daş* (72a/9) olarak söz başında tonlu ünsüz ile yazılan *taş* sözcüğü Türkiye Türkçesi ağızlarında da olduğu gibi söz başında /t/ > /d/ tonlulaşması olduğunu ve bunun yazıya geçirildiğini göstermektedir. Konuşma dilinden hareketle metne giren söz başında /t/ > /d/ tonlulaşmasının bir diğer örneği de “*eksik dutman sakkın okka diremi*” (72b/2) dizesinde yazılan *dut-* < *tut-* eylemidir. Metinde iki defa geçen bu eylem iki yerde de söz başında tonlu biçimiyle yazılmıştır. Benzer bir durum *dedirgin* (72b/16) < *tedirgin* sözcüğünde de tespit edilmiştir.

tarafında > darafında: Karabük ve Yöresi Ağızları (Erdem, Dağdelen 2012, 134)

/k/ > /ğ/ tonlulaşması

Konuşma dilinden hareketle söz başında tonlu ünsüzle yazılan sözcüklerden biri de *ğal-* < *kal-* eylemidir. Metinde dört defa geçen bu eylem ikisinde de söz başında tonlu biçimiyle yazılmıştır.

Nerde ğaldı hani şol metin kale (72a/24)

Af olur inşallah ğalan zerzele (72b/24)

Ğalan Hak Tale'ye edek niyazı (72b/25)

/k/ > /ğ/ tonlulaşması Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın olarak görülen bir ses özelliğidir.

ğabir > ğabir: Karabük ve Yöresi Ağızları (Erdem, Dağdelen 2012, 1, 10)

ğalem > ğalem: Çorum Aybastı Ağzı (Aydın 2002, 8, 12)

ğabul > ğabul: Adıyaman ve Yöresi Ağızları (Nakiboğlu 2001, 1, 30)

ğadar > ğadar: Antalya ve Yöresi Ağızları (Erdem, Bölük 2012, 66, 67)

ğafa > ğafa: Çorum Aybastı Ağzı (Aydın 2002, 27)

ğale > ğale: Antalya ve Yöresi Ağızları (Erdem, Bölük 2012, 79), Ankara İli Ağızları (Akca 2012, 6, 37)

/b/ > /m/ değişimi

Metinde sadece *bahane* > *mahane* sözcüğünde tespit edilen söz başında /b/ > /m/ değişimi bir nazal benzeşme örneğidir. /b/ > /m/ nazal benzeşmesi, bir sözcüğün bünyesindeki /b/ sesinin yine aynı sözcükteki /n/ ve /ŋ/ seslerinin etkisiyle /m/ sesine dönüşmesidir (Ergin 2009, 90).

İnsanın hıynına olur mahane (73a/5)

bahane > mahane: (Caferoğlu 1994, Ams., 156.7),

bahane > mahana: Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları (Yıldırım 2006, 6, 19)

bahane > mana: Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı (Turan 2006, 10-13)

/h/ > /n/ değişimi

Bu ses değişiminin metindeki tek örneği *meşhur > menşur* sözcüğünde tespit edilmiştir. Bu sözcükte /h/ > /n/ ses değişimiyle birlikte metatez (göçüşme) de meydana gelmiştir.

Seyr eyle sen menşur şehir Haleb'i (72a/13)

/s/ > /ş/ değişimi

Sızıcı ünsüzler arasındaki değişimlerden biri olan bu değişim (Küçük 2013, 52) metinde sadece *herkes > herkeş* sözcüğünde iki dizede tespit edilmiştir.

Herkeş gelib sakın etdi yerine (73a/12)

Fiğan edib herkeş durdu namaza (73b/5)

herkes > herkeş: Adıyaman ve Yöresi Ağızları (Nakiboğlu 2001, 5, 85), Ankara İli Ağızları (Akca 2012, 3, 17, 54), Kırşehir ve Yöresi Ağızları (Günşen 2000, LVI.11) Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları (Erdem, Kirik 2011)

Göçüşme (Metatez)

Sözcüklerde komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesiyle gerçekleşen bu ses olayı ünsüzlerin birbirleriyle karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını giderme amacına dayanmaktadır (Korkmaz 1992, 74). Metinde göçüşme tespit edilen sözcükler şunlardır:

seyrân > seryan

Etdirdi çok yerde seryan zerzele (73a/6)

meşhur > menşur

Seyr eyle sen menşur şehir Haleb'i (72a/13)

meşhur > mehşur: Antalya ve Yöresi Ağızları (Erdem, Bölük 2012, 91/30), Hatay Ağzı (Öztürk 2009, 7.2.2-31)

Destanın diline bakarak herhangi bir bölgeye ait ağız saptaması yapmak mümkün görünmemektedir. Çünkü yukarıda sıralanan ağız özellikleri birçok Anadolu ağzında görülebilmektedir (Küçük 2013, 39-78). Sıralanan bu özelliklerden Ankara, Adıyaman, Adana ve Osmaniye illeri ağızlarıyla (Küçük 2013, 39-78) örtüşen örnekler bulunabilmektedir.

2.5. Destan Metninin Çeviri Yazı Alfabesine Aktarımı

Desdan-ı Zerzele Üzerine

Seyredin yarenler devr-ü hikmeti

Oldu çok acayip zaman zerzele

Ol zeman işlerin eyleyek beyan
Olsun bir azim desdan-ı zerzele

Desdan edelim de hep olan işi
Dökelim dideden kan ile yaşı
Titretti bütün dağ ile daşı
Eyledi şitdedin beyan zerzele

Beyanda sarsıtdı bütün türabı
Çok diyarlar oldu bütün herabi
Seyr eyle sen menşur şehir Haleb'i
Eyledi binasın veran zerzele

Veran oldu menşur Antakya şehir
Sarsıldı hep cemi ummanı nehir
Yerişdi şitdedi hep küllü dehir
Temeli ol Arabısdan zerzele

Arabistan elleri ibret-i nasi
Varısa içinde ol hep asi
Gayetile onlara çekdirdi yası
Eyledi yerile yeksan zerzele

Yeksan oldu dağı ekabür ale
Nerde galdı hani şol metin kale
Yerişdi kem kula hışma Hak Tale
Eyledi otağın talan zerzele

Talan olur bu dünyadan herami
Eksik dutman sakkın okka diremi
Töbe istiğfare bul-sen yaremi
Zere fiskiyadan uman zerzere

Gümandır günahın temeli zati
Hepisinden zıtdır hakka olutu
Zemane kuluna dağı niyeti
Anın için olur cihan zerzele

Cihan sarsıldı dersin ya neden
Öyle böyle başlıcası zinadan

Ėazab-ı mevlayı ezel binadan
Küreyi zeminde nihan zerzele

Nihandan türabı rüzgar aldı
Hep maklukeleri kayğıya saldı
Kimi helas olub kimisi öldü
İnsanı dedirgin koyan zerzele

Koydu çok vakidde kayet aşırı
Didelerim oldu bütün yaş yeri
Kimse durmayıb da çıkdı dışarı
Olurdu cümleye ayan zerzele

Ayan hışm eyledi barek Halebi
Etdigimiz bütün fıskın ezabı
Söylemeyin dağı yalan kezzabı
Af olur inşallah Ėalan zerzele

Ėalan Hak Tale'ye edek niyazı
Terahmine olduk şakir hırazı
Kendimizi biz eyledik terazi
Etdi Hak helasın ihsan zerzele

İhsanı Ėüda'nın çokdur cihane
Ati-yi inayet olur nihane
İnsanın hıynına olur mahane
Etdirdi çok yerde seryan zerzele

Seyrane dağıldı cümle maħluket
Kimsecik burada olmadı saket
Çok şükür Ėüda'ya kılsak ibadet
Etmedi bir şağse ziyan zerzele

Ziyan olmayıb da hergiz birine
Herkeş gelib sakın etdi yerine
Rahm-i Hak bu insanın zarına
Nafileyeye dolan fırlan zerzele

Fırlanıb dolardı küre zemini
Getir zaman maħluk çekdi gamını

Ondan sanı buldu insan demini
Dutamadı asla mekân zerzere

Mekân eyleyib de sarsıtdı türab
Metin diyarları eyledi herab
Deründen çağırdık ol ğani ya rab
Durmayıb geder bundan zerzele

Burda heç kimseye olmadı ziyan
Mevlanın ehsanı yerişdi ayan
Zelaze-yi şitdetin anıda duyan
Düşdü dünyaya fiğan zerzele

Fiğan edib herkeş durdu namaza
Olmadı insana bir zerre kaza
Sene bir ğayın ra bir lem ze
Bulur ol tariki sayan zerzele

Sayın bu hesabı ebced derinde
Zahidi söyledi yerli yerinde
Evvela Ağısdos ayın birinde
Göndürdü dünyaya sübhan zerzele
VAH CAN!

SONUÇ

Bu makalede incelenen ve son iki kıtasındaki bilgilerden hareketle 13 Ağustos 1822 tarihinde gerçekleşen büyük Antakya-Halep depremi hakkında yazıldığı ve Zahidî mahlaslı bir âşığa ait olduğu anlaşılan *Zelzele Destanı*, Doğu Ermenicesine ait alfabeyle Türkçe yazılmıştır. Metnin ağız özelliklerine bakıldığında doğrudan bir ağız saptaması yapmak mümkün görünmemektedir. Metinde standart dilden farklı olarak kullanılan sözcüklerin özellikleri birçok ağız ile ortaklık gösterebilmektedir. Ağız özellikleri bölümünde incelenen sözcüklerin Adana, Adıyaman, Ankara, Antalya, Çorum, Hatay, Kahramanmaraş, Karabük, Kırşehir, Osmaniye, Şanlıurfa gibi şehirler ve yörelerinden derlenen ağız malzemesiyle örtüşen durumlar tespit edilmiştir.

Destanın bulunduğu yazmada aynı âşığa ait *Desdan Sis Gatagigosun* başlıklı şiirin Adana Gregoryan Sis Kilisesi Gatagigosluğu makamında bulunan Gregor Gatagigos üzerine yazılması ve *Zelzele Destanı*'nın Antakya şehrini etkilediğinin anlatılması, şairin bu bölgelere yakın bir bölgede yaşadığı izlenimi vermektedir.

Destan, 11'li hece ölçüsü ile dörtlükler hâlinde yazılması bakımından biçim olarak, kullanılan dildeki ağız özelliklerinin yazıya geçirilmiş olması bakımından dil bilimsel olarak, içeriğinde halkın o dönemdeki inançları, algıları ve tepkilerini yansıtmaları bakımından sosyolojik olarak dönemin âşık edebiyatı kültür çevresi hakkında bilgiler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akca, H. (2012) *Ankara İli Ağızları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Atalan, S. (2023) "Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış "Algışı Arı Nérsésning". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20 Sayı 3, ss. 445-481
- Aydın, M. (2002) *Aybastı Ağzı (İnceleme - Metin - Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1994). *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çelik, S., Boz, E. (2009) *Siverek Merkez Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Ekin, Ü. (2007) "1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 17, ss. 29-50.
- Erdem, M. D., Bölük, R. (2012) *Antalya ve Yöresi Ağızları (Giriş - İnceleme - Metinler)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Erdem, M. D., Dağdelen, G. (2012) *Karabük ve Yöresi Ağızları (Giriş - İnceleme - Metinler)*. Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.
- Erdem, M. D., Kirik, E. (2011) *Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları (Giriş - İnceleme - Metinler)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş İl Özel İdaresi.
- Ergin, M. (2009) *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Günşen, A. (2000) *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güzelbey, C. C. ve Yetkin H. (1970) *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinden Örnekler*, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları.
- Hamarat Yardımcı, Z. (2023). "Dinî İçeriğe Sahip Destanlar: Ermeni Harfli Türkçe Hayr Apraham Risalesi". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(3), ss. 2828-2886.
- Kalay, E. (1998) *Edirne İli Ağızları İnceleme-Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç Giannopoulos, A. (2003), "Karamanlı Türkçesi ile Yazılmış Manzum Bir Destan: Agios Tafos Destanı", *XVIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiriler Kitabı*, Kosova, Priştine (25-28 Eylül 2023), Ankara, ss. 54-61.
- Korkmaz, Z. (1992) *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, M. (2013) "Anadolu Ağızlarındaki Doğu Kökenli Sözcüklerin Ses Bilgisi Açısından Görünümleri -Ünsüzler-". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20, 2, ss. 39-78.
- Mxitar Qoş. (2006) *Alban salnaməsi*, (Haz. Umud Rəhimoğlu), Bakı: Avrasiya Press.
- Nakiboğlu, S. H. (2001) *Adıyaman ve Yöresi Ağızları (İnceleme - Metinler - Sözlük - İndeks)*. Niğde: Niğde Üniversitesi Yayınları.
- Nizamî Gəncəvi. (2004) *İskəndərnamə İqbalnamə*, (Çev. Mikayıl Rzaquluzadə). Bakı: Lider Nəşriyyat.
- Özdemir, C. (2023) "Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Deprem Destanları", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 10, ss. 230-255.
- Öztürk, J. (2009) *Hatay Ağzı (İnceleme - Metin - Sözlük)*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Parlatır, İ. (2006) *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.

- Turan, Z. (2006) *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yetiş, K. (1994) "Destan" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, ss. 202-205.
- Yıldırım, F. (2006) *Adana ve Osmaniye İlleri Ağzları I (Giriş - İnceleme) II (Metinler - Sözlük - Dizinler)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arşiv Kaynağı

BOA, HH, nr. 37098-A

Elektronik Kaynak

https://www.vhmm1.org/readingRoom?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR2XWHbNKCPA_EzxcRrduJ6DqH1R1nbiZ6PgqLN19y65_xNgXFpCXsjX7o_aem_ydaO7siwYzyJ4cMXXrPriw

EK:

Zelzele Destanı Metninin Yazma Eserden Alınmış Kopyası

1- Սեպուհ շերշեր
 Ի շերշերէն :

1- Այս երես էր շերշեր շերշեր
 զոտ շերշեր շերշեր շերշեր
 զշերշեր շերշեր շերշեր
 զոտ շերշեր շերշեր շերշեր :

2- Սեպուհ երեսիցն շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր :

3- Սեպուհ շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր :

4- Սեպուհ շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր :

5- Սեպուհ շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր :

6- Սեպուհ շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր :

7- Սեպուհ շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր
 շերշեր շերշեր շերշեր :

Երանս օրաց զոս իմաստներն հերան
էտիկ արարանս ասիլն օրաց իրեօ
Երանս իմաստներն զուսն էրան
Ներս օրացներն ասան շերշեր:

Իմանս իմաստներն իտիկ շատ
հեղեղներն շատ շատ հարցոյ զուս
Ներսն էրանս արար Երան
անն էրն զուս Երան շերշեր:

Երանս արար շերշերն էրանս
էրան շերշեր զուսն շերշեր
Շերշերն էրանս էրան շերշեր
Երանս շերշերն Երան շերշեր:

Ներանսն իմաստներն շերշերն արար
հեղ իմաստներն շերշերն արար
Երան էրան զուսն Երան
Երանս շերշերն էրան շերշեր:

Երան շատ շերշերն էրանս արար
Շերշերն էրանս արար էրան
Երան շերշերն էրան շերշեր
Շերշերն էրանս արար շերշեր:

Երան էրան էրանս շերշերն էրան
Երան էրան էրանս շերշերն էրան
Երան էրան էրանս շերշերն էրան
Երան էրան էրանս շերշերն էրան:

Երանս հար իմաստներն էրանս
Երանս էրանս զուսն շերշերն էրանս

Բնակարանի մեր հարկերը կտրուի
Եւրոյի մասին խնայարարական իրաւունք չեղանք :

Երկուսն էլ խնայարարական ջոխք մտնենք .
- Եւրոյի կենտրոնը ուսուցիչներն են .
- Իրաւունքը իրենքն են ուսուցիչներն .
Եւրոյի մասին ջոխքը կտրուի չեղանք :

Եւրոյի մասին խնայարարական իրաւունքը
Իրենքն են խնայարարական ուսուցիչներն .
Ջոխքը կտրուի խնայարարական իրաւունքը .
Եւրոյի մասին ջոխքը կտրուի չեղանք :

Ջոխքը կտրուի խնայարարական իրաւունքը .
Իրենքն են խնայարարական ուսուցիչներն .
Եւրոյի մասին ջոխքը կտրուի չեղանք .
Եւրոյի մասին ջոխքը կտրուի չեղանք :

Եւրոյի մասին խնայարարական իրաւունքը
Իրենքն են խնայարարական ուսուցիչներն .
Եւրոյի մասին ջոխքը կտրուի չեղանք .
Եւրոյի մասին ջոխքը կտրուի չեղանք :

Եւրոյի մասին խնայարարական իրաւունքը
Իրենքն են խնայարարական ուսուցիչներն .
Եւրոյի մասին ջոխքը կտրուի չեղանք .
Եւրոյի մասին ջոխքը կտրուի չեղանք :

Եւրոյ

Դուրսդ հեղինակի օճապը զեւանձ .
 Տեւանձն է սուանձն երկրորդ արեւանձ .
 շեւանձն շեւանձնի մօտիկ գաւանձ .
 արեւանձն արեւանձնի թիւանձն շեւանձն :

Գրանձն երկու հեղինակի արեւանձն .
 օճապը իւրանձն արեւանձնի իւրանձն .
 սեւանձն արեւանձնի շեւանձնի շեւանձն .
 արեւանձնի օճապի մասանձն շեւանձն :

Անունձն արեւանձնի երկու արեւանձն .
 շեւանձն սեւանձնի երկու երկու արեւանձն .
 երկու արեւանձնի արեւանձնի արեւանձն .
 արեւանձնի արեւանձնի արեւանձն :

Շեւանձն :-

Գրանձն :-